

СИНТЕЗ СВІТОВІДЧУТТЯ ПОЕТА І ХУДОЖНИКА В МИСТЕЦЬКОМУ ДОРОБКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ця стаття є спробою тактовно зазирнути в майстерню Шевченка-поета і Шевченка-художника та має на меті розкрити як перші початки творчості поета, так і zenit поетичних та малярських успіхів.

Ключові слова: інтер'єр, дві іпостасі, синтез, живопис, офорт, гравірувальне мистецтво, імпресіоністичний живопис.

В житті кожного народу, кожної нації настає момент, коли на арену історії з'являється постать мислителя, що виводить свій народ на нові обшири прогресу, вказуючи шлях до майбутнього філософського осмислення народного буття. Після півторастолітнього поневолення і повної втрати державності, українство, з народженням Т.Шевченка, здобуло свій новий шанс на визволення з рабської покори та полону національного комплексу меншовартості, який насаджувався українській інтелігенції Російською імперією. Поєднавши в собі селянське коріння з європейською освітою та вишуканим мистецьким смаком, Тарас Шевченко своєю багатогранною творчою діяльністю зруйнував стереотип провінційності та вторинності української мови, обмеженості мистецьких потенцій народу. То ж сьогодні важливо зосередити свою увагу на Шевченкові як постаті духовній, як постаті мистецькій, як явищу духовної культури. Дві іпостасі Т.Шевченка – поета і художника – мають стати для нас нерозривними, органічно єдиними. Т.Шевченко є цілісною у всій своїй драматичній суперечності мистецькою постаттю.

Вражаюча сила таланту Тараса Шевченка-літератора і не менш вражає громадським подвижництвом життя його так заволоділи почуттям людей, що образотворча діяльність Тараса Григоровича ніби відійшла на другий план. Поетичний хист Т.Шевченка, його національний авторитет певною мірою заступали художній доробок митця. Але навіть у великій поетичній славі Т.Шевченка його земляк і перший мистецький наставник у Петербурзі Іван Сошенко вважав, що «якби він покинув свої вірші, то був би ще більшим живописцем, як поетом».

О. Білецький вважав, що „Шевченко-художник мало позначився у творах Шевченка-поета, зате маляр виразно відчувається у прозі” і навів яскраві колористичні епітети з повісті „Наймичка” [2, 68].

Проте надзвичайний талант Шевченка-художника аж ніяк не поступався талантові Шевченка-поета, прозаїка, драматурга. Таких дослідників як Б.Лепкий, І.Франко, В.Сімович вражало багатство барв поетичної палітри Т.Шевченка. Б.Якутський, провівши дослідження епітетів у „Кобзарі” за редакцією В.Доманицького, дійшов висновку, що Т.Шевченко найчастіше вживає епітет „святий”, а „далі по кількості йдуть епітети фарбові різних відтінків” [9, 14]. Б.Лепкий відзначив шкідливість багатьох шевченкових поетичних пейзажів: „Роблять вони іноді враження начерків, імпровізацій, поетичних нотаток” [2, 12]. Архетипний об'ємний пейзаж України із закладеною у ньому духовною парадигмою нації чудово помітив А.Єнсен: „Коли він (Т.Шевченко) малює поетично якийсь краєвид, то читає не бачить якогось генералізуючого краєвиду, як приміром, стилізоване змалювання природи у „Водоспаді” Державіна, але саме Україну” [1, 97].

Пензлю Т.Шевченка також належать понад 1100 найрізноманітніших за сюжетом і мистецькими засобами художніх творів, вміщених у „Повному зібранні”. Але це далеко не все, що було створено митцем. Зникли безслідно художні твори, що потрапили до царської охоранки, і ті, що були відібрані під час арешту Шевченка у Києві у 1847 р. Така ж доля його творів, „переданих” київському генерал-губернатору Фундуклею, а їх, за свідомством самого Т.Шевченка, було „цілий жмут”, які цей „просвещенный меценат” не повернув авторові,

зневаживши його листа із заслання. Чимало творів, очікуючи обшуку, змушені були знищити друзі художника. Серед них і цілу „мою портфелью” малюнків, які Т.Шевченко залишив у свого приятеля по Академії художеств М.Сажина.

Шевченко-художник „народився” раніше ніж поет, тож не всі „дякові академії” на Черкащині були для нього марними. Ефективною, хоч і дуже короткочасною, була для високообдарованого юнака і школа Я.Рустема при Вільнюському університеті та, вірогідно, школа академіка Лампі – у Варшаві. Про це переконливо свідчить по-справжньому досконало виконана копія „Погруддя жінки”, зроблена шістнадцятирічним Тарасом з портрета відомої французької актриси Адрієнни Лекуврер.

Про відповідну майстерність Т.Шевченка тієї пори говорить і те, що після прибуття до Петербурга 1831 року, працюючи з художниками, він бере творчу участь у розписі інтер'єрів наймонументальніших урядових будинків імперії – Сенату і Синоду видатного архітектора Карла Россі. А у Великому Петербурзькому театрі він працював над розписом плафона разом із відомим зодчим О.Кавасом.

До цього періоду належить створена Т.Шевченком серія історичних полотен, серед яких: „Смерть Олега, князя древлянського”, „Козацький бенкет”, „Смерть Богдана Хмельницького”, „Смерть Сократа”, в яких він, крім художньої вправності, виявив неабиякі знання історії та архітектури. Тож славетний художник Карл Брюллов прийняв до свого класу Тараса не просто з альтруїзму, а після того, коли живописець І.Сошенко показав йому малюнки Т.Шевченка.

Не менш значущою є художня творчість Тараса в академічні роки. Ще студентом другого курсу він видав збірку поезій „Кобзар”, через рік історичну поему „Гайдамаки”, а далі й драму „Назар Стодоля”. У ці ж роки Т.Шевченко виявив своє обдарування і визначного ілюстратора, причому не лише своїх поезій, але й творів Шекспіра, Гоголя, Пушкіна, Квітки-Основ'яненка та інших. Письменник Полевой, книжку якого Т.Шевченко також ілюстрував, вже тоді назвав його „відомим художником”.

Можна цілком впевнено стверджувати, що Тарас Шевченко підносить стародавній український живопис на світовий рівень, а його літературна творчість стала великим надбанням вітчизняного письменства. І все ж творчий громадський образ Т.Шевченка буде не повністю висвітленим, якщо не відзначити його виключну роль у дослідженні, захисті та популяризації пам'яток історії та культури українського та інших колонізованих народів Російської імперії, яким загрожувало цілковите знищення.

Збереження духовних цінностей і передача їх як дорогоцінної естафети від покоління до покоління є давньою традицією кожного цивілізованого народу. Людство завжди таврувало тих, хто нищив його культурну спадщину. Тим вагомішим постає перед нами велич і відчуття громадського обов'язку Тараса Шевченка, який піднявся на безкомпромісну боротьбу за збереження культурної спадщини, неоціненного скарбу кожного народу. Цю боротьбу він не припиняв навіть перебуваючи у солдатчині.

Одним з дієвих засобів збереження пам'яток Тарас Шевченко вважав змалювання їх, тобто фіксацію образів, та їх популяризацію. Тому, ще навчаючись в Академії художеств, він почав створювати серію художніх альбомів „Живописна Україна”, одну з яких йому тоді ж вдалося видати. Про свої задуми молодий митець писав і у зверненні до петербурзького Товариства заохочення художників: „У межах моєї Батьківщини, Південної Росії, збереглося до цього часу багато слідів вікових потрясінь, перенесених колись цим краєм у безперервній боротьбі за віру і незалежність з іноземними хижими сусідами. Там у пам'яті народній живі незчисленні поетичні перекази, які свідчать про доблесні подвиги предків, там розмаїті красоти природи або особливості місцевої моралі і звичаїв, що здавна прийшли до потомків, на кожному майже кроці зупиняють увагу. Прагнучи зробити більш відомими славні пам'ятки Батьківщини моєї, багаті спогадами історичними і побутом цього часу, що дуже відрізняється від інших, я задумав видання, що назвав „Живописна Україна” [I, 284]. Про свої наміри Т.Шевченко повідомляв і українського історика, професора Московського університету О.Бодяньського: „Хочу рисувати нашу Україну... Я її нарисую в трьох книгах...”

[2, 29].

Домігшись навесні 1843 року творчого відрядження на Україну, Тарас Шевченко підготував великий альбом малюнків з натури, життя тогочасної України, пам'яток її багатовікової культури. Знайомі з дитячих років картини природи, переломлені крізь призму академічної освіти, допомогли створити надзвичайно самобутні та жанрові сцени з українського селянського побуту. Недарма захоплений нею письменник Нестір Кукольник писав тоді: „Малоросія багата на природу і оригінальна населенням, рано чи пізно прославиться своєю школою живопису, і літописи художеств збережуть десятки імен малороських Теньєрів і Фан-дер-Нейрів” [3, 135]. Найвищим схваленням творчої праці Тараса Шевченка стала характеристика Товариства художників: „Ми знайомимося з минулим і сучасним побутом українців, з їхніми повір'ями й обрядами і з особливим задоволенням стежимо за начерками художника, який красномовно й дотепно передає нам враження свого дитинства про улюблену Батьківщину” [4, 210]. Та, на жаль, у 1844 році вийшов лише перший том широко задуманої автором „Живописної України”, хоча в ньому вже повідомлялося, що наступний том присвячується історичним і побутовим темам – „Іван Підкова у Львові”, „Сава Чалий”, „Павло Полуботок у Петербурзі”, „Семен Палій у Сибіру”, „Ой ходив чумак сім років по Дону” та багато інших.

Втім, на заваді Шевченку-художнику став поет-борець за права свого знедоленого народу. Незважаючи на популярність альбому та сприяння петербурзького Товариства заохочення художників, царська влада припинила передплату на „Живописну Україну” і всіляко чинила перепони у розповсюдженні вже виданого тому. Борючись з цим, Тарас Шевченко знову привертає громадську увагу до свого задуму. У листі до О.Бодянського поет констатує: „Історія південної Росії вражає кожного своїми пригодами і напівказковими героями, народ напрочуд оригінальний, земля прекрасна. Все це досі не представлено на очі освіченого світу, тоді як Малоросія давно мала своїх і композиторів, і живописців, і поетів...” [5, 31].

За усталеною на Україні бароковою традицією, подавати пояснення не лише рідною мовою, „Живописна Україна” була прокоментована українською і французькою мовами. До того ж Т.Шевченко у своєму альбомі відродив і вдосконалив здавна відому на Україні, але вже дещо забуту техніку офорту, який він високо цінував як найбільш демократичний вид мистецтва. Все це було справжнім творчим і громадським подвигом молодого митця в обороні й увічненні пам'яток народної культури.

Наслідком наполегливої творчої діяльності Т.Шевченка стало посилення інтересу до українського народу, його історії та культури, що переріс у своєрідну „моду” на „малоросійщину” у великоруському середовищі. Все більше російських митців приїздить на Україну, вони вивчають її мову, звичаї та культуру. Серед них і Кіндрат Рилєєв. Оволодівши українською мовою, він записує багато народних переказів, які ляжуть в основу його історичних творів. А для російського художника В.Тропініна Україна стала натуральним класом живопису. З цього приводу він писав: „Я мало вчився в Академії, але навчився в Малоросії...” [6, 102]. Що ж до послідовника Т.Шевченка, Л.Жемчужнікова, що походив з Росії, то він став українським художником, продовжувачем задумів Тараса Григоровича. Л.Жемчужніков видав свій альбом офортів під тією ж назвою „Живописна Україна”.

Улюблений учень академіка К.Брюллова, тричі відзначений медалями за визначні успіхи у живопису, і кандидат у академічні „пансіонери” для творчого відрядження за кордон не скористався звабливими перспективами. Тому у 1845 році Тарас Шевченко знову їде на Україну. Його мета – пошук, дослідження, популяризація пам'яток рідної культури, і цим самим спроба збереження народної духовної спадщини.

З цих міркувань Тарас Григорович протягом 1845 – початку 1847 років працює художником науково-археографічної Комісії Київського університету, наслідком діяльності якої на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Поділлі та Волині була художня і документальна фіксація пам'яток української старовини, у тому числі й археологічних, зокрема напівлегендарних „могил” – городищ біля стародавнього Василькова – Переп'яти і

Пере́ятихи, що згадуються в літопису під 1151 роком.

Свідчення митця про цю діяльність увійшло до „Щоденника”: „Про що ж говорять допитливому нащадкові ці часті, темні могили на берегах Дніпра і грандіозні руїни палаців та замків на берегах Дністра. Вони говорять про рабство і свободу... Моя чудова, могутня, волелюбна Україна туго начиняла своїм вільним і ворожим трупом незчисленні величезні могили. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога-деспота під ноги топтала і вільна нерозмінна помирала. Ось що означають могили та руїни. Недарма сумні і смутні наші пісні, задумливі земляки мої, їх склала воля, а співала тяжка одинока неволя” [7, 132].

Протягом „Трьох літ”, як сам Т.Шевченко назвав період своїх творчих подорожей по Україні, був найпліднішим у його буремному житті. Саме в цей час були написані такі, вищою мірою цінні для нашої історії полотна, як „Воздвиженський монастир у Полтаві”, „Будинок Котляревського у Полтаві”, „В Решетилівці”, „Чумаки серед могил”, „В Седневі”, „Костьол у Києві”, „Аскольдова могила”, „Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі”, „Васильківська фортеця у Києві”, „Запорізький Києво-Межигірський монастир”, „Китаївська пустинь”, „Троїцька церква” (у Китаєві), „Золоті ворота”, „Видубицький монастир”, „Вишгород”; полотна з Переяслава, Почаївської лаври на Волині, полтавської Василівки, де народився М.Гоголь, та інші.

Та вся ця багатопланова праця новообраного професора живопису Київського університету Т.Г.Шевченка трагічно обірвалася після його арешту і заслання на понад десятирічну солдатчину. Вийшовши з неї, Т.Шевченко через три роки пішов з життя, залишивши безліч незавершених творів і задумів.

Але розпочата Т.Шевченком праця по відродженню і збереженню багатющої культурної спадщини українського народу знайшла своїх послідовників. Недарма київський генерал-губернатор Д.Бібіков наказав у 1847 році попечителю Київського учбового округу генералу О.Траскіну „иметь тщательное наблюдение...обращая особое внимание на тех, которые занимаются малороссийскими древностями, историею и литературою” [3, 76].

Найвищим імператорським повелінням під іменем солдата Оренбурзького окремого корпусу Тараса Шевченка було зазначено: „Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати”. Але ніщо не було спроможним здолати могутній дух Т.Шевченка. Попри заборону він вирішує відтворити художніми засобами і понести у широкий дивосвіт самобутньої культури казахського народу. Митець розшукав у казахській пустелі глину та гіпс і став скульптором. Деякі з цих творів потрапляють через друзів до Оренбурга і навіть до Петербурга. Серед них скульптурна композиція „Юрта”, в якій „казашки і казах, що грає на балалаю”. Так само потаємно митець поповнює і свій альбом малюнків, розпочатий ним у 1846 році ще на Україні.

Спостерігаючи побут і життя казахів, Тарас Шевченко писав, що вони „такі мальовничі, такі оригінальні і щиросерді, самі просяться під олівець...” І хоч не всі ці малюнки збереглися, вони увійшли до золотого фонду українського мистецтва, а в наш час лягли в основу образотворчого мистецтва казахського народу. Така подвижницька діяльність „солдата-штрафника” Т.Шевченка незабаром поширилася на землі каракалпаків та узбеків, коли його змушені були взяти художником до наукової експедиції по узбережжю Аральського моря.

Наслідком експедиції в гори Кара-Тау, у якій брав участь Тарас Григорович, є цикл малюнків, що став безцінним внеском вже до культури туркменського народу. Завдяки пристрасному таланту Т.Шевченка була створена справжня галерея картин-пам’яток історії та культури народів Середньої Азії. Створена вона надзвичайною силою творчого і громадського поклику, сформульованого ним самим: „Караюсь, мучуся, але не каюсь...”. Ці волелюбні ідеї пронизують і його тогочасні повісті „Варнак”, „Близнець” тощо.

Великий син України, гуманіст Т.Шевченко, наділений національним чуттям, розумів не лише необхідність шанобливого ставлення до національних святинь, а також необхідність взаємозіставлення культур. Згадаймо його слова, що вже стали афористичними: „І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь”. Це відзначає його сучасник і послідовник –

художник Д.Жемчужников: „У народному мистецтві ні в кого не виявилось стільки сили, як у нього... Душа його знайшла собі одне співзвуччя, одну подобу – народ... Він пробудив нас до нового життя” [9, 234].

Повертаючись із заслання, Т.Шевченко за короткий час створив серію малюнків міст та історичних місць від Астрахані до Нижнього Новгорода. Це був безцінний його подарунок російській культурі, бо багато з того, що тоді намалював Т.Шевченко, втрачене з часом назавжди. Ця серія значно збагатилась у Нижньому Новгороді, з якого довго не випускали Т.Шевченка. До кожного з малюнків пам'яток культури міста митець додає історичну та мистецьку характеристику, вражаючи знаннями і відчуттям колориту.

Довгоочікувана остання подорож 1859 року Тараса Григоровича на Україну завдала йому безліч прикрощів. Знов арешт, і знов вигнання... І все ж невгамовний творець та оборонець культури встиг дещо змалювати на рідній землі, вклавши у це всю свою майстерність і любов. Ці полотна знову ж увічнювали пам'ятки історії, архітектури, побуту України і були завжди збагачені образами тогочасного трудового люду. Отже, саме ці полотна стали тепер пам'ятками нашої культури.

Попри загрозливий стан підірваного тяжким життям здоров'я і вкрай скрутне матеріальне становище живописець Т.Шевченко оволодівав ще й гравіруванням. На його думку: „быть хорошим гравером – значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе... Сколько изящнейших произведений, доступных только богачам, копились бы в мрачных галереях без твоего чудесного резца...” [3, 204]. Т.Шевченко весь свій талант віддає тепер гравюрі. Заощаджуючи кожен творчу годину, поет за три роки після заслання із 170 полотен дозволив собі написати лише три маслом і одну аквареллю. Все інше – для гравюрі. За надзвичайно короткий час він досягав високої майстерності, і 4 вересня 1860 року Академія художеств присуджує митцю звання свого першого академіка гравюрі. Та здоров'я великого творця вже було загрозливо тяжким.

За покликом благородного серця Т.Шевченко встиг написати портрети зріднених з ним духом людей. Дякуючи йому, для історії збережено образ його друга, великого українського і російського актора з кріпаків Михайла Щепкіна, уславленого актора – негра Айри Олдріджа.

Хоча життєві обставини не дали на повну силу розкритися його художньому хисту, але його значний мистецький доробок і новаторство у багатьох художніх галузях та вплив на подальший розвиток національного мистецтва висувають Т.Шевченка в ряд найвидатніших майстрів ХІХ століття. Його глибинне світовідчуття неповторно перепланило класицизм в особливий романтико-реалістичний світ, тонкий і глибоко символічний. Його твори часто порівнюють з роботами А.Дюрера, Рембрандта, китайською гравюрою, шукають подібності з О.Кіпренським, П.Соколовим. Сьогодні Т.Шевченка визнають не лише як майстра модерного поетичного вислову, а й як основоположника новітнього гравірувального мистецтва у Східній Європі, художника, який стояв біля витоків українського жанру і який упритул підійшов до імпресіоністичного живопису.

Сподіваємось, що ці відомості, вибрані з безлічі друкованих джерел, скомпановані й освітлені відповідними поясненнями, підсумками та узагальненнями, допоможуть домалювати образ геніальної людини, стануть корисним ілюстративним джерелом для дослідників.

Література

1. Єнсен А. Тарас Шевченко. Життя українського поета. – Перемишль, 1921. – С.20.
2. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. – Київ –Лейпциг, 1918. – С.30-31.
3. Історія Українського мистецтва. У 6 т. К., 1969. Т. 4. Кн.І.
4. Шевченко Т.Г. До товариства для захоплення художників. 30 жовтня 1844 р. Петербург // Повне збір.творів. У 6 т. К., 1964. Т.6.
5. Шевченко Т.Г. До О.М.Бодянського. 6-7 травня 1844 р. Петербург // Повне збір.творів. Т.6.
6. Шевченко Т.Г. До П.І.Гессе. 1 жовтня 1844 р. Петербург // Повне збір.творів. Т.6.
7. Шевченко Т.Г. Повне збір. Творів: У 6т. – К., 1964. – Т.5. Щоденник. – С. 176.

8. Центральный государственный архив УССР /Фонд канцелярии попечителя учебного округа. Секретная часть. 1847. № 6/.
9. Якутський Б. До соціології Шевченкових епітетів // Шевченко: Річник перший. – Б.М., 1928.